

УДК 343.98

Г. М. ГЕТЬМАН,
мол. наук. співроб. лабораторії
«Використання сучасних досягнень науки
і техніки у боротьбі зі злочинністю»
Інституту вивчення проблем злочинності
ім. В. В. Сташиса НАПрН України,
м. Харків

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ МОДЕЛЮВАННЯ ПІД ЧАС ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Розглянуто актуальні питання реалізації методу моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця. Досліджено окремі підходи щодо визначення поняття моделювання особи невідомого злочинця. Проаналізовано деякі напрямки використання методу моделювання особи невідомого та їх зміст.

Ключові слова: метод моделювання, моделювання особи невідомого злочинця, напрямки реалізації методу моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця.

Моделювання як метод дослідження широко використовується у криміналістиці. На сучасному етапі її розвитку даний метод зводиться до пізнання або отримання нового знання про окремі факти чи події.

Аналіз криміналістичної літератури свідчить, що у більшості випадків учені по-різному розглядають проблеми побудови й використання моделей, при цьому не окреслюючи основні напрямки використання методу моделювання в діяльності слідчого. Так, В. О. Коновалова зазначає, що в історії моделювання з самого початку намітилося дві тенденції, одна з яких була пов'язана з технічною реалізацією моделі події, дії, образу, друга – з розумовою конструкцією, що відноситься до більш широкого кола проблем – події злочину, способів його вчинення, особи злочинця, мотивів злочину та інших даних, які можуть мати місце лише в ідеальному відображенні, крім технічної конструкції [4, с. 92]. Саме тому важливою тенденцією розвитку методологічних засад криміналістичної науки є визначення основних напрямків використання методу моделювання, зокрема під час діяльності слідчого, спрямованої на встановлення особи невідомого злочинця.

Розгляд проблем використання методу моделювання під час встановлення особи невідомого злочинця передбачає визначення сутності цього процесу та наповнення його конкретним змістом.

В юридичній літературі існує декілька підходів до визначення поняття «моделювання особи невідомого злочинця». Так, автори одного з підходів розглядають моделювання особи невідомого злочинця як предметне, тобто відтворення тих чи інших ознак зовнішності особи. Зокрема, Р. С. Белкін визначає моделювання особи невідомого злочинця як предметне, тобто такий засіб фіксації, який може бути схожим з описом графічної форми фіксації, коли зовнішність людини відтворюється шляхом малювання за розумовим образом. Відмінність у засобах моделювання полягає в тому, що створення синтетичних портретів відбувається за допомогою спеціальних технічних засобів. Однак предметне моделювання зовнішності людини можливе й у результаті відтворюючого уявлення, яке базується не на розумовому образі, а на матеріальному об'єкті, як це буває при пластичній реконструкції обличчя за черепом [2, с. 141]. Загальним недоліком підходу, що розглядається, є зведення даного методу до матеріального вираження (конструювання) моделі особи невідомого злочинця, оскільки, за загальною теорією моделювання, моделі можуть бути як матеріальні, так і ідеальні.

Автори іншого підходу, визначаючи поняття моделювання особи невідомого злочинця, розглядають його як процес збору, систематизації та використання за формальною схемою даних про особу та особливостях злочинної поведінки невідомого злочинця, які дозволяють будувати обґрунтовані версії про його психофізичні особливості, істотно звужити коло підозрюваних осіб та прогнозувати кримінальну поведінку злочинця після вчинення злочину [7, с. 26]. Таке визначення розкриває сутність безпосередньо діяльності слідчого, але не розкриває специфіки створення самої моделі особи невідомого злочинця.

Наступний підхід характеризується більш змістовним визначенням моделі невідомого злочинця. Зокрема, Ш. М. Хазієв пише, що поняття криміналістичної моделі невідомого злочинця – це фізичний аналог або знаковий опис загально-фізичних, анатомічних, функціональних, психічних і соціальних ознак людини, який є засобом їх фіксації, відкриває можливості для

впорядкування наявної та нової інформації про невідомого злочинця, її оцінки та використання у процесі доказування та оперативно-розшукової діяльності [10, с. 7]. М. М. Хлинцов зазначає, що модель особи невідомого злочинця може вказувати на фізичні особливості особи злочинця, його зовнішність, деякі психологічні особливості, професійні навички, звички, озброєність, характер причетності до розслідуваного злочину, залишені злочинцем на місці події сліди, забрані ним з місця події предмети й речовини, а також ознаки, за якими злочинець може бути ідентифікований. Деяка інформація, яку було отримано під час огляду місця події, може бути використана для побудови моделі поведінки злочинця після вчиненого діяння. Ізолювання, спрощення деяких сторін досліджуваного об'єкту при створенні моделі залежить від кінцевої мети дослідження, обумовлений необхідністю отримання вірогідних чи приблизних результатів дослідження. Створюючи модель як спрощену подібність певного об'єкта, мається на увазі не модель взагалі, а конкретна модель, яка відображає лише ті властивості об'єкта, шляхом використання яких за допомогою моделі вирішуються конкретні питання. Відображувати в моделі багато інших властивостей, якщо вони не вплинуть на хід дослідження й не сприятимуть вирішенню цих питань, немає необхідності. Таким чином, процес створення моделі – це не механічне копіювання досліджуваного об'єкта, а вибіркового процес, під час якого, знаючи певні властивості досліджуваного об'єкта, можна отримати уявлення про характер властивостей, що підлягають з'ясуванню за допомогою моделі. У свою чергу, метод моделювання не може бути допоміжним методом дослідження, роль якого зводиться лише до описових та ілюстративних функцій [11, с. 118-119]. Запропоновані визначення, незважаючи на їх описовий характер, відображають сутність моделювання особи невідомого злочинця. Водночас необхідно враховувати, що створення моделі такої особи здійснюється в межах конкретної слідчої ситуації, з урахуванням конкретних обставин злочину.

Запропонований аналіз підходів щодо моделювання особи невідомого злочинця свідчить про складну, певною мірою систематизовану діяльність, що

спрямована на збирання, дослідження й оцінку інформації саме про особу невідомого злочинця.

У криміналістиці існують окремі підходи до визначення основних напрямків використання методу моделювання особи невідомого злочинця. Так, автори одного з підходів розглядають моделювання у логіко-психологічному аспекті, в основу якого покладено вивчення й дослідження властивостей ідеального (розумового) моделювання. Зокрема, І. М. Лузгін зазначає, що ідеальне моделювання – це ефективний засіб творчої пошукової діяльності, яка не розвивається за правилами жорстких алгоритмів або заздалегідь визначеної програми [5, с. 75]. Таке моделювання характеризується створенням уявних (або ідеальних) моделей, які за своєю формою є психічними образами. Слід відзначити, що моделювання особи невідомого злочинця під час розслідування злочину починається саме з ідеального моделювання та побудови уявних моделей щодо такої особи.

Важливого значення під час моделювання особи невідомого злочинця набуває версія. У криміналістичній літературі версія зазвичай розглядається поза зв'язком з ідеальною моделлю. Між тим вона являє собою один з найважливіших елементів ідеальної моделі, що визначають її зміст. Зокрема, ретроспективну модель не можна ототожнювати з версією. Вона є багатшою, більш різнобічною ніж версія. У модель включені не лише гіпотетичні пояснення, але й інші логічні конструкції та ідеальні образи. Версія у складі ретроспективної моделі поєднує ці конструкції, пояснює походження і зв'язки фактів [6, с. 114-115]. Необхідно зазначити, що сутність версії полягає в тому, що вона містить у собі не лише ймовірне пояснення фактів, а й достовірне знання, інакше не існувало б об'єктивної можливості переходу від ймовірності до достовірності. Перевага на початку розслідування ймовірних пояснень не змінює характеру ретроспективної моделі: вона одночасно є і засобом, і результатом пізнання. Засобом пізнання вона є тому, що забезпечує отримання інформації про подію, результатом – оскільки в міру розслідування відображає зміст встановлених фактів [6, с. 115-116].

Окремий практичний і теоретичний інтерес становить створення матеріальної моделі зовнішності людини за ідеальними слідами, відображеними у свідомості свідка, очевидця, потерпілого. Так, В. О. Коновалова зазначає, що художня інтерпретація вербальної інформації, що повідомляється особою (опис прикмет зовнішності), створює реальні передумови для виготовлення багатьох копій з метою використання останніх для розшуку злочинців. У цьому випадку матеріальна модель виступає як зафіксована у свідомості копія образу, що матеріалізується у наочному зображенні. На даний час створено апаратуру (технічні засоби), за допомогою якої зображення зовнішності людини отримується на основі розрахунків, що корегують суб'єктивний образ сприйнятої свідком чи потерпілим зовнішності особи (людини) [4, с. 106].

У науковій літературі зазначається, що як у теоретичному дослідженні категорії «словесний портрет», так і в практичному застосуванні положень цього вчення функціональні ознаки людини не отримали належного відображення і використання. Це пояснюється, з одного боку, значною складністю опису (характеристики) функціональних ознак, що сприймаються, а з іншого – не розробленістю методики збирання та використання інформації про них. Функціональні ознаки людини, як елементи його портрету, наділені цілою низкою переваг, що сприяють їх застосуванню в розшуковій діяльності. Вони відрізняються множинністю форм прояву (голос, мова, рухи, почерк та ін.), сприймаються не лише очима, а й за допомогою інших органів чуття, мають у порівнянні з анатомо-морфологічними ознаками більш широкі можливості сприйняття у несприятливих умовах (на відстані, у темний час доби). На думку вчених, функціональний портрет (як цілісне утворення) має дві підструктури: рухову та психічну. Рухома підструктура об'єднує три групи ознак:

1) локомоційні (орієнтація та переміщення тіла у просторі) – ході, спортивні функціональні ознаки;

2) комунікативні (процеси спілкування, обміну інформацією) – голос, усна мова, пантоміміка, письмові функціональні ознаки;

3) предметні (дії, спрямовані на зміну та використання об'єктів оточуючого світу) – трудові та побутові навички [1, с. 14-15].

Поза увагою не можна залишити й спроби розробити алгоритми побудови моделі злочинця на підставі встановлення причинних зв'язків і залежностей між особою злочинця та інформацією про злочин (наприклад, спосіб вчинення злочину, місце, час, знаряддя, особа жертви) Л. Г. Відоновим [3]. Зокрема, В. Л. Синчук здійснив спроби розробити автоматизовані системи побудови моделі особи невідомого злочинця [10].

Окремий практичний інтерес становить реалізація методу моделювання особи невідомого злочинця під час проведення слідчих дій (у межах криміналістичної такти). Використання методу моделювання у слідчій діяльності, в межах криміналістичної тактики, може бути спрямовано на боротьбу зі злочинністю, розробку та впровадження у практику тактичних прийомів і наукових рекомендацій. Моделювання в системі інших тактичних прийомів дозволяє відтворити подію, що відбулася [12, с. 147], будь-які предмети та явища [9, с. 123], відтворити модель механізму злочину [8, с. 190-191], побудувати модель особи невідомого злочинця як до вчинення злочину, так і після. Тому використання методу моделювання під час проведення слідчих дій надає можливість отримати такі нові знання про злочин, які в подальшому сприятимуть створенню моделі особи невідомого злочинця, зокрема її встановленню та пошуку.

Особливістю моделювання особи невідомого злочинця під час проведення слідчих дій, на думку І. М. Лузгіна, полягає в тому, що «чуттєво-наочні образи (переважно зорові та слухові образи окремих явищ, предметів, ситуацій, людей) виникають у слідчого в результаті ознайомлення з обстановкою на місці події, предметами злочинного посягання, слідами, свідченнями (показаннями) очевидців, документами. Вивчаючи обстановку на місці події слідчий розмірковує про походження і зв'язки фактів, враховує пояснення очевидців і потерпілої особи, звертається до власного досвіду. При цьому чуттєво-наочні образи переплітаються з версіями, а останні впливають

на гостроту сприйняття, на їх спрямованість» [6, с. 113]. Проведення слідчих дій, зокрема огляду місця події, передбачає, що слідчий упевнюється в існуванні та характері фактів, що мають значення для моделювання особи невідомого злочинця.

Отже, використання моделювання є важливим методом під час встановлення особи невідомого злочинця, за допомогою якого можливе створення:

1) ідеальної моделі особи невідомого злочинця: а) ідеальної моделі особи невідомого злочинця, щодо відтворення дій та мотивів такої особи в минулому; б) ідеальної моделі особи невідомого злочинця, щодо її поведінки (діяльності) на теперішній час; в) ідеальної моделі особи невідомого злочинця після вчинення злочину у майбутньому;

2) матеріальної моделі особи невідомого злочинця, яка відображає основні прикмети зовнішності такої особи.

Побудова таких моделей являє собою процес відбору необхідної, ситуаційно зумовленої інформації, об'єднання такої інформації в ціле, її аналіз та виведення нового знання, що сприятиме встановленню особи невідомого злочинця.

Список літератури:

1. *Бахин В. П.* Функциональный портрет человека в криминалистике / В. П. Бахин, Ю. П. Машонин // Криминалистика и судебная экспертиза. – К. : Вища шк., 1986. – Вып. 34. – С. 13–16.
2. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : в 3 т. – Т. 2: Частные криминалистические теории / Рафаил Самуилович Белкин. – М. : Юристь, 1997. – 464 с.
3. *Видонов Л. Г.* Криминалистическая характеристика убийств и система типовых версий о лицах, совершивших убийства без очевидцев / Леонид Георгиевич Видонов. – Горький : Прок-ра Горьк. обл., 1978.
4. *Коновалова В. Е.* Версия: концепция и функции в судопроизводстве : [монография] / Виолетта Емельяновна Коновалова. – Х. : Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2007.
5. *Лузгин И. М.* Моделирование при расследовании преступлений / Игорь Михайлович Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1981.
6. *Лузгин И. М.* Расследование как процесс познания / Игорь Михайлович Лузгин. – М. : Высшая школа МВД СССР, 1969.
7. *Мухин Г. Н.* Криминалистическое моделирование личности неустановленного преступника и его преступного поведения : науч.-практ. пособ. / Г. Н. Мухин, О. Г. Каразей, Д. В. Исютин-Федотов – М. : Юрлитинформ, 2012. – 208 с.

8. Попов В. И. Психологические аспекты осмотра места происшествия по делам об убийствах / В. И. Попов // Раскрытие тяжких преступлений против личности : материалы науч.-практ. конф. – М., 1972. – Ч. 1.

9. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей : учеб. пособие / Александр Рувимович Ратинов. – М. : НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. – 290 с.

10. Синчук В. Л. Розслідування вбивств : шляхи вдосконалення : [монографія] / Василь Людвигович Синчук. – Х. : Харків юридичний, 2005. – 288 с.

11. Хазиев Ш. Н. Криминалистическое моделирование неизвестного преступника по его следам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, судоустройство, прокурорский надзор, криминалистика» / Шамиль Николаевич Хазиев. – М., 1984. – 22 с.

12. Хлынцов М. Н. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений / Михаил Никитович Хлынцов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – 159 с.

Гетьман Г. Н. Применение метода моделирования при установлении личности неизвестного преступника.

Статья посвящена актуальным вопросам реализации метода моделирования при установлении личности неизвестного преступника. Рассмотрены некоторые подходы к определению понятия моделирование личности неизвестного преступника. Проанализированы некоторые направления применения метода моделирования личности неизвестного преступника, их содержание.

Ключевые слова: метод моделирования, моделирование личности неизвестного преступника, направления реализации метода моделирования при установлении личности неизвестного преступника.

Getman G. M. The application of simulation in establishing the identity of an unknown perpetrator.

The article is devoted to the implementation of the method of modeling for identifying an unknown perpetrator. Some approaches to the concept model of a person unknown perpetrator. Analyzed some of the fields of application of the method of modeling the unknown criminal personality, their content.

Key words: method of modeling, simulation identity unknown perpetrator, the direction of the modeling method for identifying an unknown perpetrator.